

2. METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

V předcházející kapitole jsme vyložili, že pro emocionální vyjadřování jsou podstatné aktualizace citově neutrálních forem nebo způsobů vyjadřování daných obsahů. Aktualizované formy upoutávají na pozadí roviny neutrálního (intelektuálního) jazyka pozornost svou nápadností, osobitostí, zvláštností, takže se někdy mluví o porušování normy intelektuálního jazyka, „o nestrukturním vyjadřování“²⁶ apod.

Jako aktualizací prostředky (signály, indikátory) této „nápadnosti“ mohou fungovat prvky ze všech plánů jazyka, tj. z plánu fonologického, sémantického i gramatického. U jednotlivých druhů aktualizacích prostředků se v různé míře uplatňují také faktory povahy stylistické, a to ve využívání prvků z příznakových vrstev jazyka.

Všem těmto indikátorům emocionálního zabarvení pojmenování nebo výpovědi se někdy dohromady říká výrazové prostředky citovosti (expresivity).

2.1 Z našeho dosavadního výkladu vyplývá, že je nezbytné rozlišovat pojem jazykové jednotky s emocionálním zabarvením, tj. jednotky, jejichž význam se skládá ze složky předmětnostní (věcné) a emocionální, a pojem aktualizací prostředky, tj. indikátory (signály) jejich citového zabarvení.

Citově zabarvené jednotky jsou dvojí: jsou to jednak pojmenování, jednak celé výpovědi. Stojí v opozici k emocionálně neutrálním pojmenováním nebo výpovědím, jejichž významovou stránku tvoří jen složka předmětnostní (věcná).

Aktualizační prostředky jsou vnější signály citového zabarvení pojmenování nebo výpovědi způsobující právě onu jejich „nápadnost“ vzhledem k jazyku citově neutrálnímu a jsou v opozici k systému jim odpovídajícího jazykového plánu, tj. představují v jistém smyslu jeho narušení.

V rámci aktualizacích prostředků bude třeba rozlišovat prostředky signalizující emocionálnost pojmenování a aktualizací prostředky signalizující citové zabarvení výpovědi.²⁷ Je třeba výslovně zdůraznit, že značnou část z těchto signálů emotionality slova nebo výpovědi (na rozdíl od signálů expresivity v širokém smyslu slova) představují zejména různé druhy transpozicí.

2.12 U pojmenování se uplatňují aktualizace v jeho hláskovém a slovo-tvorném skladu, aktualizace z plánu sémantického a z roviny stylistické.

²⁶ Viz ještě např. R. Schnek, *K otázce expresivních slov*, SR 21, 1956, str. 76.

²⁷ O vztahu mezi citově zabarvenými pojmenováními a výpovědmi viz dále v 3.4.

2.121 V plánu fonologickém lze například využít jako designátorů slovní emocionality neobvyklých fonémů nebo neobvyklých fonologických kombinací (*fňukat, trpajzlík, tulpas, tatulda* aj.).

Přítom je třeba zdůraznit, že sama neobvyklost hláskového skladu není příčinou citového zabarvení slova, nýbrž bývá jen jeho signálem.

Příčinou emocionálního zabarvení je fakt, že takové pojmenování má k sobě kompenzující ekvivalent v pojmenování citově neutrálním, tj. že vznikne opozice pojmenování citově neutrální x pojmenování citově zabarvené. Kde taková opozice není, tam slova s neobvyklým hláskovým skladem citového odstínu nenabývají. Lze to doložit na příkladech pojmenování tvořených z onomatopoeických citoslovců: *mňoukat, tapat, šňukat, kuňkat, curlikat, šťourat* aj. Tato slova označují skutečnost „druhově jedinečnou“, nemají odpovídající pojmenování neutrální, a nejsou to tedy výrazy „lexikálně expresivní“,²⁸ tj. neobsahují ve svém významu složku emocionální. Mezi výrazy expresivní je lze zařadit jen v tom případě, chápe-li se expresivita široce ve smyslu jakéhokoli ozvláštňení.

Snadno se ovšem taková pojmenování přenášejí na činnosti lidí s patrným citovým hodnocením. Pak se přirozeně stávají ve vztahu k pojmenováním citově neutrálním výrazy emocionálně zabarvenými.

2.122 K signálům z oblasti hláskového skladu slova lze přiřadit i využití neobvyklých prostředků slovo tvorných, tj. přípon (*chlapiško, slepoun, vědátor, prudas, pracant* aj.), reduplikace (*malilinký, dlouhatánský* aj.) apod., nebo transponování celých slovo tvorných forem: např. užití slovo tvorného modelu slovesný základ + *dlo*, podle kterého se tvoří v češtině jména nástrojová (*rýpadlo, lepidlo* aj.), k označení osoby (*řinidlo, zlobidlo, třesidlo* aj.), nebo využití deminutivních slovo tvorných forem k vyjádření příznaku nikoli kvantitativního, nýbrž kvalitativního (*pivečko, gulášek* aj.) apod.

2.123 V plánu sémantickém se uplatňuje jako výrazný indikátor citovosti slova jeho transpozice sémantická, tj. užití v přeneseném významu. Jak už řečeno, bývá tomu tak ovšem jen tehdy, existuje-li k němu synonymické pojmenování citově neutrální, tj. dojde-li při přenesení ke vzniku opozice výraz citově zabarvený x výraz citově neutrální: *otrava* x *nuda*; *obr* x *silný (velký) člověk*; *volovina* x *nemysl*; *bečet* x *plakat*; *zařezávat* x (*intenzívně*) *pracovat*; *šňekat na sebe* x *hádat se* aj.

V emocionální složce lexikálního významu přenesených slov bývají často přítomny prvky intenzifikace, augmentativnosti, hyperbolizace apod. Tyto prvky představují sémantické komponenty emocionální složky lexikálního významu slova, bývají přítomny v expresivní složce i jiných typů citově zabarvených pojmenování, a nemají proto povahu vnější signalizace expresivity jako sám fakt sémantické transpozice.

Pokud je užití slova v přeneseném významu jediným signálem jeho citového zabarvení, tj. pokud se při tom zároveň neuplatňují indikátory z plánu fonologického nebo z roviny stylistické, projevuje se jeho expresivita především v kontextu, neboť totéž pojmenování funguje v jazyce přirozeně také ve svém významu základním (nepřeneseném) a v obou funkcích bývá rozlišeno právě kontextem: *ta ženská tam kdáká už hodinu* x *slepice kdáká už hodinu*; *mele totéž pořád dokola* x *mele kávu* aj.

2.124 V rovině stylistické se jako indikátor emocionálního zabarvení uplatňuje hlavně transpozice stylová, podmíněná příslušností daného výrazu do

²⁸ Viz J. Zima, op. cit., str. 36–41.

některé z příznakových stylových vrstev jazyka. Jde při ní o přenášení stylově příznakového výrazu do jiného stylového kontextu, např. do kontextu stylově neutrálního.

Slohová příznakovost se může stát signálem citového zabarvení slova (tj. jeho užití s citově hodnotícím odstínem) proto, že odpovídající mu citově neutrální synonymum náleží zpravidla do vrstvy prostředků stylově nepříznakových; srovnej dvojice jako: *smrad* (lid.) × *zápach*; *blít* × *vrhnout*; *táta* × *otec*; *děvče*, *holka* × *dívka*; *rek* × *hrdina*; *zesnout* × *zemřít* aj.

2.125 Velmi často se v konkrétních případech kombinují dva nebo všechny tři druhy signálů slovní expresivity dohromady. Tak například v citově zabarvených slovech *hulit* (= kouřit) nebo *kšanda* (= ostuda) je jejich emocionálnost signalizována jednak v plánu sémantickém (jde tu o užití slov ve významu přeneseném) a zároveň v rovině stylistické (jde o výrazy lidové, až slangové). Podobně u výrazů *hňup* (= hloupý člověk), *šmajznout* (= ukrást) uplatňuje se jako vnější signál jejich citového zabarvení jednak neobvyklost hláskového skladu, jednak jejich zřetelné slohové zařazení do stylové vrstvy prostředků hovorových (*hňup*) a slangových (*šmajznout*). Často bývá stylově příznakový sám aktualizační prostředek z oblasti hláskového skladu slova; zejména se to týká některých slovotvorných přípon, např. — *-anda*: *košilanda*), *-izna* (*babizna*), *-ajzna* (*tlamajzna*) aj.

Lze uvést i příklady, v nichž je emocionální složka signalizována prvky z plánu fonologického a zároveň i sémantického. Patří sem třeba zmíněné už užití pojmenování onomatopoického původu v přeneseném významu; srovnej např.: *proč to tak kuňkáš pro sebe, vždyť ti není rozumět; pořád na sebe hafají aj.*

2.13 V dosavadní literatuře o prostředcích expresivity (emocionality) slova se projevuje jistá metodologická neujasněnost. Má podle našeho názoru dvě hlavní příčiny:

První záleží v tom, že se stále nedělá dost zřetelný rozdíl mezi citově zabarvenou jednotkou (tj. pojmenováním obsahujícím ve svém lexikálním významu složku emocionální) a mezi prostředky (indikátory), které takové citové zabarvení slova signalizují. Svědčí o tom fakt, že se nejednou mluví izolovaně o expresivitě hláskové, o expresivitě slovní (lexikální), o expresivitě prostředků gramatických apod. a že se při tom nevidí jejich vzájemné vztahy a hierarchizace.

Druhou příčinou, která zamlžuje žádoucí metodologickou čistotu při řešení otázek emocionálního zabarvení slova, je nejasnost v tom, jakou úlohu v oblasti slovní expresivity hrají faktory povahy stylistické, tj. v jakém smyslu se emocionalita stýká s rovinou stylistickou.

V. Zvegincev například soudí, že expresivně-emocionální element výrazu (slova) není (nestává se) složkou jeho lexikálního významu: „... elementy ekspresywno-emocjonalne związane z wyrazem nie są częścią składową jego znaczenia.“²⁹ Podle něho je vlastní příčinou emocionálního zabarvení slova to, že takové slovo je omezeno na jednu stylovou vrstvu jazyka. Je to tedy sama existence výrazů náležejících do stylově různých vrstev, která umožňuje uspokojovat i potřebu vyjadřování citového postoje člověka v řeči.

Zvegincev tak polemizuje s názory, podle kterých je emocionální element složkou lexikálního významu slova.³⁰ Dospívá ze svého stanoviska k logickému závěru,

²⁹ Viz op. cit., str. 244.

³⁰ Zejména s názory K. Erdmanna, *Die Bedeutung des Wortes*, 1960, str. 106, E. Wellan-dera, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen*, 1. Teil. Uppsala 1917, str. 41—42 a G. Sterna *Meaning and Change of Meaning*, Göteborg, 1931, str. 155.

že zkoumání lexikální expresivity je záležitost stylistiky, nikoli lexikologie: „Dlatego też badanie stosunku elementów ekspresywno-emocjonalnych do języka należy wykluczyć z semazjologii i umieścić w szeroko pojętej stylistyce.“³¹

Názoru vcelku opačného se přidržuje např. L. Doležel. Soudí, že „citový přízvuk je součástí lexikálního významu slova; naproti tomu stylové zabarvení je atributem slova, který se nedotýká jeho lexikálního významu.“ V duchu tohoto pojetí pak Doležel nevidí v expresivních výrazech jen jednu z (příznakových) stylových vrstev slovní zásoby jazyka.³²

Existují i názory v jistém smyslu kompromisní: podle nich je emocionální element složkou lexikálního významu slova, zároveň však expresivní (citově zabarvené) výrazy představují jednu z příznakových stylových vrstev slovní zásoby. Je to pojetí typické např. pro Ch. Ballyho a u nás se k němu přiklání např. J. Filipец;³³ odmítá jen Ballyho úzké pojetí expresivity jako afektivity. Souhlasí se staršími badateli, např. s Erdmannem, Wellanderem, Sternem a jinými, v tom, že expresivní složka je součástí celkového významu slova, a upozorňuje ovšem, že „tvorí specifickou kvalitu, která má jinou povahu a je na jiné rovině než významová složka pojmová.“ Přitom se mu protiklad expresivní a neexpresivní složky významové jeví jako stylově základní, a vidí proto v pojmenovacích jednotkách s významovými složkami expresivními jednu ze základních příznakových stylových vrstev, typickou především pro styly neodborné.

Domníváme se, že nejasnosti a názorové rozdíly, které se projevují při úvahách o vztahu slovní expresivity k stylové oblasti jazyka, vyplývají ze směřování dvou podstatně různých aspektů.

První z nich lze formulovat v otázce, zda výrazy (slova) s emocionálním zabarvením představují specifickou (příznakovou) vrstvu stylovou. Domníváme se, že na tuto otázku je třeba odpovědět kladně i v tom případě, když uznáváme, že emocionální element je skutečně složkou celkového lexikálního významu citově zabarvených slov. Stylovou vrstvu z nich ovšem netvoří sám fakt přítomnosti emocionální složky v jejich lexikálním významu, nýbrž jejich stylově omezené fungování (užívání):³⁴ jsou to prostředky typické pro styl hovorový, především pro jeho mluvenou podobu, nebo se jich využívá ve stylu uměleckém jako stylového postupu tam, kde jde o záměr hovorový styl napodobit. Lze to formulovat také jinak: Slova citově zabarvená nepředstavují příznakovou stylovou vrstvu v opozici k slovům citově neutrálním. Mezi oběma druhy výrazů je primární rozdíl sémantický a jeho zkoumání je přirozeně záležitost lexikologie, konkrétně semaziologie. Povahy příznakové vrstvy stylové nabývají pojmenování s emocionálním zabarvením ve vztahu k jiným příznakovým vrstvám stylovým (např. k výrazům terminologické povahy, k vrstvě prostředků knižních apod.), a to vzhledem k svému fungování v určitých funkčních stylech (nejsou to například prostředky typické pro styl odborný).

Druhý aspekt představuje odpověď na otázku, do jaké míry je existující stylistická diferenciací slovní zásoby, tj. její rozvrstvení na stylové vrstvy, a přenášení slov z vrstev příznakových mimo sféru jejich základního užívání předpokladem (podmínkou, východiskem) pro to, aby slovo nabylo citového odstínu. Uvedli jsme už,

³¹ Viz op. cit., str. 257—258.

³² Viz L. Doležel, *K obecné problematice jazykového stylu*, Slovo a slovesnost, 1954, str. 103—104.

³³ Viz J. Filipец, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961, str. 112—118.

³⁴ To je základna jakékoli příznakové stylové vrstvy.

že pro Zveginceva je to předpoklad základní. Právě z něho vyvozuje závěr, že expresivně-emocionální element není složkou lexikálního významu slova, nýbrž důsledek zmíněné interference mezi stylovými vrstvami, tedy více méně jen přídech povahy stylistické. Také v našich poznámkách o indikátorech emocionálního zabarvení slova jsme ukázali, že stylová transpozice slova se může stát signálem (dokonce jediným) jeho expresivity (viz 2.123): lidové *smrad* nabývá přenesením do spisovného kontextu jako ekvivalent slova *zápach* silného emocionálního přídechu. Přitom je třeba vzít v úvahu to, že v oblasti lidového jazyka je slovo *smrad* výrazem bez citového zabarvení. Podobně lze užít s emocionálně hodnotícím odstínem slova z knižní vrstvy prostředků, např.: *podej sem ten okřín s tou omáčkou* aj.

Nicméně je však třeba proti Zvegincevu pojetí namítnout to, že stylová příznakovost výrazu nepředstavuje jediný předpoklad pro jeho využití v citové hodnotící platnosti. Upozornili jsme na to, že funkci signálu expresivně-emocionálního zabarvení slova plní také aktualizací prostředky z plánu fonologického nebo užívání slov v přeneseném významu.

Jiná věc je to, že se při zkoumání výrazových prostředků expresivity slova nevěnovala dosud náležitá pozornost úloze, jakou při tom hraje interference různých stylových vrstev.

2.13 Jednotlivým druhům aktualizacích prostředků signalizujících emocionálně-expresivní zabarvení slova byla u nás věnována různá míra pozornosti.

2.131 V souvislosti s historickým a etymologickým bádáním pojednávají o expresivní funkci hlásek zvláště práce V. Machka³⁵ a J. M. Kořínka.³⁶ Zaměřením i materiálem přesahují značně hranice češtiny a představují po mnohé stránce řešení obecných otázek o podílu afektivních a v širokém smyslu expresivních jevů hláskových při utváření formální stránky pojmenování v rámci indoevropském. Poznámky o emocionálně podmíněném využívání hlásek a jejich skupení v aspektu historickém přinesl také Fr. Trávníček.³⁷ Pro nás jsou Trávníčkovy poznámky cenné potud, že se týkají přímo češtiny; jejich jistým nedostatkem je to, že autor chápe afektivní jevy hláskové dost autonomně, nezávisle na slově.

Z hlediska fonologického se jevy hláskové expresivity zabýval zvláště V. Mathesius.³⁸ Zásadou jeho rozsahem nevelké stati je to, že ukazuje, jak právě fonologický aspekt umožňuje pochopit, v čem je podstata aktualizací funkce fonémů v hláskovém skladu slova s emocionálním zabarvením. Mathesius vyložil, že ve slovech „povahy neintelektuální“ vystupují takové kombinace fonémů, které nenáleží do běžného fonologického inventáře jazyka, tedy např. spojení palatální souhlásky se zadními samohláskami *a, o, u* a diftongem *ou* apod.; srovnej např.: *hňup, fňukat, kňourat, tulpas* aj.

Z Mathesiova pojetí vychází studie J. Vachka,³⁹ zabývající se mimo jiné fonologickým objasňováním slovních základů s nápadným hláskovým skladem.

Fonologický přístup je také teoretickou základnou studie I. Němce

³⁵ J. Machek, *Studie o tvoření výrazů expresivních*, Praha 1930.

³⁶ J. M. Kořínek, *Studie z oblasti onomatopoeie*, Praha 1934.

³⁷ Fr. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935; viz zde zvláště kapitolu *Některé afektivní jevy hláskové*, str. 218—220.

³⁸ V. Mathesius, *O výrazové platnosti některých českých skupin hláskových*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 87—90.

³⁹ J. Vachek, *Poznámky k fonologii českého lexika*, LF 67, 1940, str. 395—402.

o výrazové hodnotě fonologických kombinací *-ajs / -ajz* emocionálně zabarvených slov.⁴⁰

Také otázkám slootovorných sufixů a vůbec využití slootovorných forem (vzorců) jako prostředků signalizace citového zabarvení slova byla u nás věnována už jistá pozornost.

Jednotlivé závažné postřehy z této oblasti jsou obsaženy v Trávníčkově zpracování slootovorné soustavy češtiny. Týkají se zejména tvoření výrazů zveličujících, obhroublých a citového využití slootovorných forem deminutivních.⁴¹

Sem náleží také dvě speciální slootovorné studie Vl. Šmilauera, zabývající se sémantickou analýzou výrazů tvořených příponami *-ule* a *-ina*.⁴²

Nejsoustavněji jsou otázky expresivity v oblasti slootovorné soustavy rozebrány v práci J. Zimy.⁴³ Jednak si tu autor všímá slootovorných prostředků (např. sufixů) a slootovorných postupů (např. reduplikace nebo kompozice), které fungují (nebo mohou fungovat) v rámci slootovorné soustavy češtiny jako formální signály expresivity slova, jednak upozorňuje na emocionální přehodnocování celých slootovorných vzorců.

Zvláštní pozornost je věnována expresivní stránce deminutiv. Zima tu přesvědčivě vykládá o podstatě expresivity deminutivních slootovorných forem: expresivnosti nabývají tyto slootovorné formy zejména tam, kde se jich užívá nikoli pro vyjádření vztahu kvantitativního (tj. ke skutečnému zdrobnění základní představy), ale přeneseně, ve smyslu kvalitativním (*pivečko, gulášek, hlavička, sobotěnka* aj.). Otázkou expresivity deminutiv se Zima zabýval mimo to ještě ve speciální studii.⁴⁴

2.132 Ostatním aktualizačním prostředkům (tj. užívání pojmenování v přeneseném významu a stylové interferenci výrazů) jako signálům emocionálního zabarvení slova nebyla dosud věnována pozornost speciální. Tato problematika — obvykle jako díleč, okrajová — bývá někdy součástí studií lexikologických nebo stylistických, anebo se řeší v rámci komplexního zkoumání emocionálně-expresivní stránky slova.

Významný pokus o takové celostní řešení slovní expresivity představuje u nás zmíněná už monografie J. Zimy. Tato práce je do jisté míry syntézou toho, co se dosud o expresivitě slova a jejich designátorech psalo doma i v zahraničí. Je to ovšem syntéza nikoli mechanická.

Už jsme upozornili na Zimovo široké chápání expresivity slova jako výrazu, jehož základním jazykovým rysem je nápadnost v systému jazyka, a to formální a významová. Expresivní složka lexikálního významu je v jeho pojetí psychologicky motivovaná nejen emocionálně, ale také volním úsilím po vyjádření novém, neotřelém (viz 1.3). „Je tedy v soustavě lingvistických pojmů expresivní výraz pojem širší než jazykový projev emocionálního zaujetí člověka ke skutečnosti.“⁴⁵

⁴⁰ I. Němec, *Citově zabarvené výrazy s hláskovou skupinou -ajs/-ajz*, Naše řeč 43, 1960, str. 18—26.

⁴¹ Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1939, str. 223—374.

⁴² Vl. Šmilauer, *Tvoření slov suffixem -ule*, ČMF 26, 1940, str. 193—201 a *Substantiva tvořená příponou -ina*, NŘ 22, 1936, str. 225—236.

⁴³ Viz op. cit., str. 14—30.

⁴⁴ J. Zima, *O expresivitě substantivních deminutiv v češtině*, Slovo a slovesnost 19, 1958, str. 254—260.

⁴⁵ Viz op. cit., str. 51.

Na této základně pak rozlišuje Zima tři typy slovní expresivity: inherentní, adherentní a kontextovou. Při inherentní expresivitě jde o takové výrazy, u nichž je jejich expresivní charakter patrný i mimo kontext; „jejich expresivnost je neoddělitelnou součástí jejich významu, souvisí často s jejich hláskovou podobou a velmi často i s typickou podobou slovtvornou“: *fňukat, trpajzlík, babizna, malíliký* aj.

Adherentní expresivity nabývají od původu neutrální slova sémantickou změnou, tj. v podstatě užíváním v jiném kontextu než obvyklém; např. *robota* = těžká práce; *otukávat něco* = předběžně zjišťovat, zkoumat; *obr* = velký, statný člověk aj.

Expresivita kontextová je v úvodu práce charakterizována jako expresivita, která není spojena se změnou slovního významu, „nýbrž je působena interferencí dvou různých stylistických vrstev“. Avšak v kapitole, kde se o tomto typu expresivity pojednává, zahrnuje autor pod pojem kontextová expresivita dvě věci dost odlišné: a) expresivní jevy vznikající přesuny mezi jednotlivými oblastmi pojmenování, nelexikalizované (tím se liší od expresivity adherentní); b) takové výrazy, jejichž expresivita vzniká vzájemným pronikáním podstatně odlišných stylistických vrstev.

Jednotlivým druhům prostředků signalizujících expresivitu slova věnuje Zima nestejnou pozornost. Tak například problematika nápadnosti hláskového skladu emocionálně-expresivních pojmenování je tu jen naznačena, autor se jí však podrobněji neobírá s tím, že k jejímu řešení je podle něho zapotřebí dalších podrobných zkoumání fonologických. Zato poměrně podrobně jsou podány výklady o indikátorech slovní expresivity z oblasti slovtvorné. Skutečné obohacení přináší Zimova studie tam, kde se zabývá aktualizací prostředky z plánu sémantického, tj. v kapitole o expresivitě adherentní. Otázku využití přesunů slov z různých stylových vrstev jako prostředku signalizujícího přítomnost expresivní složky v lexikálním významu slova přesouvá autor do stylistiky.

V některých bodech vzbuzuje Zimova práce jistou reakci nebo i námitky. Je to především tam, kde autor včleňuje mezi inherentně expresivní slova citoslovce imperativní a deiktická s odůvodněním, že mají ve svém hláskovém skladu často odchylky a zvláštnosti a že jsou to projevy vůle. Je však třeba upozornit na to, že se tu „vůle“ rozumí nikoli „volní úsilí mluvčího po výrazu novém, neobvyklém, zvláštním“, nýbrž skutečný volní postoj. Tím se ovšem pojem expresivity rozšiřuje na další oblast, tj. na vyjádření přímého volního stanoviska mluvčího, a mezi expresivní výrazy by pak měly být zahrnuty všechny imperativy a také vokativy.

Zamyslet se je třeba nad tvrzením, že u výrazů adherentně expresivních je jejich „nápadnost“ v systému jazyka jen sémantická, tj. že tyto výrazy postrádají formální indikatory expresivity. Autor tím pojetí formy zužuje jen na oblast hláskovou a slovtvornou; expresivní výrazy, zvláště pokud je jejich užití motivováno citově, bývají však v promluvě velmi často nositeli větného nebo úsekového intonačního centra (a to i tehdy, nejsou-li posledním taktém větného úseku), a to je dostatečně nápadný a výrazný formální signál.

Je ovšem na druhé straně třeba podotknout, že tu už jde o začlenění citově zabarvených pojmenování do výpovědi (o tom viz 3.4).

Diskusní jsou též výklady o expresivitě kontextové. Už jsme uvedli, že sem Zima zahrnuje dvě zcela různé věci. Přitom je zřejmé, že tzv. expresivní jevy vznikající přesuny mezi jednotlivými oblastmi pojmenování jsou svou podstatou i povahou totožné s výrazy adherentně expresivními: mají stejné příčiny, psychologickou motivaci i výsledný efekt (konkretizaci nebo intenzifikaci). Rozdíl je jen ve stupni stabilizace; o ní však rozhoduje jazykové povědomí a „objektivně“ lexikologie, především

výsledky lexikografické praxe. Zdá se však, že to opravdu není dostatečně objektivní základna pro teoretické rozlišování dvojího typu expresivity.⁴⁶

Závažné poznámky o expresivitě slova přináší rozsahem nevelký článek R. Schneka.⁴⁷ Autor v něm totiž ve zkratce formuluje mnohé z toho, co potom rozpracoval J. Zima. Týká se to jednak klasifikace (druhů) emocionálně zabarvených pojmenování, jednak výkladu podmínek (okolností), za kterých dochází k jejich vzniku. V podstatě je možno podle Schneka rozeznávat dva činitele způsobující vznik expresivního pojmenování: a) obsahová, významová stránka mimojazykové skutečnosti (ta „musí vynikát svojou obsahovou preplnenosťou, nadpriemernosťou, neobyčajnosťou vďaka ostatným jedincom svojho pojmového druhu“) a b) subjektivní stránka mluvčího, který tuto skutečnost pojmenovává (tj. „predovšetkým jeho osobné povahové dispozície pre expresívne jazykové vyjadrovanie“).⁴⁸ Z povahy prvního činitele pochopíme, proč mnohá expresivní pojmenování intenzifikují základní představu.

Důležitý je pro nás závěr článku, v němž se Schnek pokouší odpovědět na otázku, co je podstatnou složkou lexikální expresivity slova: „A tak môžeme napokon zhrnúť podstatné znaky, ktoré určujú všeobecnú, lexikálnu expresivitu. Podľa toho lexikálne expresívne bude to slovo alebo jeho význam, tie slovné spojenia a frázy, slovom tie pomenovacie jednotky, ktoré sa budú vo vedomí jazykového spoločenstva počítovať ako nezvyčajné, osobitné a v rovine neutrálného jazyka neštruktúrné.“⁴⁹

Schnek tak poměrně výstižně formuloval pro oblast slovní expresivity to, co je podstatné pro emocionální vyjadřování vůbec: aktualizace citově neutrální formy nebo způsobu vyjadřování daného obsahu.

2.14 Při citovém zabarvení výpovědi se uplatňují jako indikátory emocionální složky především aktualizací prostředky v plánu gramatickém.⁵⁰ Tu pak jsou závažné zejména aktualizace z oblasti syntaktické. K nim je třeba přiřadit i výrazné aktualizace ze soustavy prostředků zvukových, např. přesuny (deautomatizace) polohy větných nebo úsekových intonačních center, záměny a obměny melodie ve větných úsecích koncových a nekoncových, citově podmíněnou segmentaci promluvy aj. Zvukové prostředky jsou totiž při celkové výstavbě výpovědi natolik těsně spjaté s prostředky jazykovými, že obojí nelze od sebe oddělovat. Toto sepětí pak vystupuje do popředí zvláště nápadně právě při analýze jazykové výstavby citové stránky výpovědi.

Zkoumání citově motivovaných aktualizací v oblasti syntaxe musí respektovat fakt, že výpověď je stavebně složitá a hierarchizovaná struktura, ve které je nutno rozlišovat rovinu gramatickou (syntagmaticko-predikační), modální a rovinu aktuálního větného členění.

K výstavbě každé z těchto rovin slouží jiné prostředky, a ty se ještě navzájem kombinují. Vznikají tak ustálené kombinace mající povahu závazných schémat (vzorců, forem); viz 3.1.

⁴⁶ Další poznámky o práci J. Zimy viz v mé recenzi *Významný pokus o syntetický výklad expresivity slova*, Slovo a slovesnost 1, 1965, str. 54—58.

⁴⁷ Viz R. Schnek, *K otázce expresivních slov*, SR 21, 1946, str. 72—76.

⁴⁸ Viz op. cit., str. 74.

⁴⁹ Viz op. cit., str. 76.

⁵⁰ O způsobu začlenění emocionálně zabarvených pojmenování do celkové výstavby citové stránky výpovědi viz dále v 3.4.

Citově motivované aktualizace se netýkají syntaktické stavby výpovědi jako celku, nýbrž právě těchto ustálených schémat (forem) z roviny gramatické, modální nebo významové stavby věty. Dochází k jejich obměnám v jednotlivých komponentech (např. v rovině gramatické stavby k porušování rodové shody v kongruenčním schématu, v rovině modální stavby k záměně slovesného způsobu nebo druhu intonace v modálním schématu výpovědi, v rovině aktuálního členění ke slovosledné inverzi apod.) a vznikají tak pro danou rovinu formy aktualizované. Modifikace citově neutrálních schémat v jejich jednotlivých složkách se stávají formálním signálem emocionálního zabarvení výpovědi.

Souhrnně lze vystihnout podstatu vyjadřování citového postoje mluvčího ve výpovědi takto: emocionálnita výpovědi se vyjadřuje aktualizacemi citově neutrálních schémat z roviny gramatické, modální nebo významové výstavby výpovědi v některé z jejich výstavbových složek (komponentů).

Lze si to představit obdobně jako u citově zabarvených prostředků lexikálních. Názorně pak je možno demonstrovat naše výklady na schematizovaném příkladě.

Imperativní věty představují jistou kategorii v rámci modální roviny výpovědi. Mají svoje základní modální schéma imperativ + konkluzivní kadence (viz 3.133): *Stůj klidně. Toto základní modální schéma bývá obvykle citově neutrální. Citově zabarvené se může manifestovat formálně modifikací (obměnou) tohoto základního schématu např. v intonaci: místo konkluzivní kadence nepříznačkové užije mluvčí rovněž konkluzivní kadence, ale příznačkové (tzv. zvolací). Vznikne tak modifikát uvedeného základního modálního schématu imperativ + konkluzivní kadence příznačková, chápaný na pozadí schématu neutrálního jako schéma emocionálně příznačkové: *Stůj klidně!!* Tu jde tedy o emocionálně motivovanou obměnu základního (citově neutrálního) modálního schématu. Signálem citovosti (aktualizačním prostředkem) je zde užití příznačkové konkluzivní kadence. Je to v jistém smyslu analogická situace jako ve slovní opozici *trpaslík* × *trpajzlík* nebo *slepec* × *slepoun*, kde se také obměňuje forma daného slova.*

Někdy se však emocionálnita nemanifestuje obměnou základního schématu (ustálené formy, způsobu vyjádření), ale formou jinou, novou. V našem případě např. formou indikativ + antikadence: *Stojíš klidně?* Také tato nová forma cítí se ovšem jako emocionálně příznačková jen na pozadí (v opozici) s formou základní, tj. emocionálně nepříznačkovou. Signály (aktualizační prostředky) citovosti jsou tu však jiné povahy: jde o transpozici slovesného modu (indikativu do platnosti imperativu) nebo intonace (antikadence do platnosti kadence) anebo — jako v našem případě — o transpozici v obou komponentech schématu zároveň. Jde tu tedy o analogický postup jako u lexikálních dvojic *plakat* × *bečet*; *zloděj* × *straka* (transpozice sémantická); *ústa* × *huba* (transpozice stylistická); *dobré pivo* × *pivečko* (transpozice slovo- tvorné formy).

Oba typy aktualizací by bylo možno doložit také příklady z roviny gramatické (syntagmaticko-predikační) výstavby výpovědi, (viz 3.5). Jsou tu jak emocionálně příznačkové formy představující modifikaci neutrálních forem základních, tak emocionálně příznačkové formy vzniklé transpozicí gramatických prvků (např. transpozicí osoby, čísla, rodu nebo času). Pokud jde o rovinu aktuálního větného členění (3.7), mají tu emocionálně zabarvené formy vždy jen povahu modifikátů ustálených způsobů vyjádření citově neutrálních; transpozice jako signál emocionality se tu neuplatňuje.

Je ovšem třeba ještě výslovně připomenout to, že oběma typům aktuali-

zací jsou společné dvě věci: (1) vždy se dostává do opozice forma (schéma, způsob vyjádření) citově neutrální s formou citově zabarvenou; (2) signály citovosti (tzv. prostředky citovosti) představují vždy „narušení“ systémového uspořádání gramatického plánu jazyka (chápaného zde ovšem velmi široce).

Zdůrazňujeme tyto skutečnosti proto, že jsou důležité pro správný metodologický přístup ke zkoumání jazykové výstavby citové stránky výpovědi. Tzv. syntaktické prostředky citovosti nelze totiž izolovat ze schémat a vzorců, v nichž fungují jako jejich komponenty. Izolované gramatické prostředky (např. určitá osoba, číslo, čas. . .) nebývají apriori citově příznakové proti jiným osobám, číslu, časům. Signálem emocionality se stávají tehdy, když se jich využije zvláštním (neobvyklým) způsobem jako prostředků aktualizujících obvyklý, citově neutrální způsob (formu) vyjádření. Předpokladem k tomu je systémová uspořádanost jazyka.

Nelze tedy věc formulovat tak, jako by např. 3. os. sg. nebo indikativ anebo infinitiv apod. byly prostředky emocionality samy o sobě. Mohou se jimi stát tehdy, je-li jich užito jinak než obvykle a znamenali přitom toto jejich užití nový, aktualizovaný způsob vyjádření v dané výstavbové rovině výpovědi (tedy způsob vyjádření B), který stojí v protikladu ke způsobu vyjádření ustálenému, běžnému, systémovému (tedy k způsobu vyjádření A).

Zkoumají-li se jednotlivé gramatické prostředky citovosti ve vztahu k celkové syntaktické struktuře výpovědi a nikoli se zřením k té rovině, v níž fungují spolu s jinými prostředky jako její výstavbové komponenty, nelze dobře postihnout podstatu jejich emocionální platnosti, zůstává nejasné, proč tytéž gramatické prvky jednou fungují jen jako stavební složky citově neutrální a jindy také jako tzv. prostředky citovosti, a ztrácí ze zřetele takový důležitý aspekt, jako je vzájemná vázanost a podmíněnost některých citově motivovaných aktualizací.

Z nerespektování toho, co jsme právě vyložili o podstatě signalizace emocionálního zabarvení výpovědi, vyplývají některé obvyklé metodologické nedořešenosti při studiu vyjadřování citovosti na úrovni syntaxe.

Jednou z nich je fakt, že se jako tzv. gramatické (syntaktické) prostředky uvádějí nejednou jen některé, a to zvláště nápadné a výrazné jevy ve stavbě citových výpovědí, zejména „zvláštní“ intonace a změny ve slovosledu. Vezmeme-li v úvahu jen literaturu nejnovější, zdá se, že takové pojetí je charakteristické i pro koncepci expresivního jazyka u E. Stankiewicze. O vyjadřování emocionality na úrovni syntaxe autor praví: “On the syntactic level, expressive nuances may be obtained through variation in word order (in languages with a so-called free word order) and through different types of sentence intonation.”⁵¹

Výběrově, se zřením k jednotlivým konkrétním typům emocionálně motivovaných aktualizací ve stavbě věty, je také zpracována problematika vyjadřování emocionality na syntaktické úrovni v práci A. Henryho.^{51a} Jinak však je to práce metodologicky značně progresivní, neboť autor skutečně nehledá „zvláštní syntaktické prostředky emocionality“, nýbrž správně vidí podstatu vyjadřování citovosti v této rovině v gramatických proměnách a obměnách citově neutrálních výpovědních schémat. Nerozlišuje však při tom dost výrazně různé roviny výstavby výpovědi. Proto se mu

⁵¹ Celkovou Stankiewiczovu koncepci expresivního jazyka známe jen z výtahu, který autor opublikoval pod názvem *Expressive Language* ve sborníku *Style in Language*. Ed. by Th. A. Sebeok. New York, M. I. T., 1960, 96—97. Jeho novější studie *Problems of Emotive Language* týká se převážně expresivity hláskové. (Viz In: *Approaches to Semiotics*. Ed. by B. Sebeok. The Hague, Mouton 1964, 239—264).

^{51a} Viz A. Henry, *Études de syntaxe expressive*, Paris 1960.

někdy nedaří vyložit plně a uspokojivě v rovině gramatické (syntagmaticko-predikační) případy, které svou podstatou patří do roviny aktuálního větného členění výpovědi, jako např. konstrukce s dodatkovým připojením východiska (viz 3.733) typu *une fille courageuse et dévouée, cette Yvonne* aj.

Jiný, v jistém smyslu opačný metodologický postup představuje např. práce B. M. Charlestonové.^{51b} Autorka se v ní pokusila v imponujícím rozsahu systematicky zachytit a popsat všechny možné signály emocionálního zabarvení jazykových projevů. Vedle prostředků mimojazykových (gesta, mimika apod.) si podrobně všímá využití tzv. „prozodických“ prostředků (tónový vrchol, tempo, intonace, přízvuk, pauzy, zámlky, rázová výslovnost, geminace, expresivní fonologické kombinace); využití interjekcí, vokativních a interjekčních vět; využití expresivních prostředků grafických (pomlčky, uvozovky, otazník, vykřičník, apostrof, velká písmena, podtržení a druhy písma); speciální pozornost věnuje emfázi a jejím prostředkům zvukovým i grafickým, umístění důrazu ve slově, v taktech, ve slovních spojeních i ve větách; zvláštní kapitola je věnována lexikálním prostředkům emocionality a velmi podrobně s úsilím o vyčerpávající pohled jsou také zpracovány gramatické prostředky citovosti (citové využití slovních druhů a jejich kategorií — osoby, čísla, času, modu, pádů aj.) včetně slovosledu. Z metodologického hlediska skrývá však v sobě takový pokus o zevrubné zachycení všech možných signálů citosti v projevu a o jejich klasifikaci podle toho, zda jde o prostředky zvukové (prozodické), grafické, hláskové, lexikální, gramatické, slovosledné apod., velké nebezpečí, že se při něm ztrácí ze zřetele základní rozdíl mezi tím, co je jazyková jednotka s citovým zabarvením (odstínem) ve své významové složce a co je vnější signál (prostředek, výraz) tohoto citového zabarvení.

Při takovém pohledu ustupuje přirozeně do pozadí také vzájemná vázanost a její různé stupně; zaniká to, že emocionálně motivované signály v syntaktické stavbě výpovědi jsou složky, komponenty jistých kombinací (schémat, forem, způsobů vyjádření), které jako celek jsou v opozici k citově neutrálním kombinacím (schémátům) téhož řádu, téže ústavbové roviny výpovědi. Vždyť právě z faktu, že pro vyjadřování emocionality na úrovni syntaxe nejsou důležité jednotlivé prostředky, nýbrž jejich kombinace, pochopíme to, proč třeba slovesných způsobů (indikativu, imperativu, kondicionálu) lze užít i pro vyjádření citového postoje. Nefungují totiž jako prostředky emocionality samy o sobě, nýbrž jako součásti jistého schématu, které stojí v opozici k schématu citově neutrálnímu. Z tohoto faktu pak ovšem vyplývá závažná skutečnost, že tzv. gramatické prostředky citovosti v širokém smyslu nemají většinou povahu nespisovnou, ani to nejsou prostředky výrazně stylisticky příznakové. To je jistý rozdíl proti citovým aktualizacím signalizujícím expresivitu slova.

2.15 V souvislosti s rozvojem syntaxe přesouvá lingvistika postupně stále více svou pozornost od afektivních jevů povahy hláskové a lexikální k jevům z oblasti gramatické, především ze skladby. Zároveň s tím se však také mění základní aspekt zkoumání: proti staršímu zjišťování emocionální hodnoty jednotlivých výrazových prostředků dostává se oprávněně do popředí citová stránka výpovědi jako celku.

Z hlediska naší domácí syntaktické tradice představuje průkopnický čin v oblasti studia citové stránky výpovědi Trávníčkovy zpracování vět podle citovosti v jeho novočeské mluvnici.⁵² Autor tu poprvé upozornil na otázky jazykové výstavby

^{51b} Viz B. M. Charleston, *Studies on the Emotional and Affective Means of Expression in Modern English*, Bern 1960.

⁵² Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, str. 38—53.

citové stránky výpovědi jako na problematiku sui generis. Klasifikace vět podle citovosti je tu postavena jako specifický přístup vedle klasifikace podle mluvnické stavby a podle objektivní modalit. Proti dosavadní tradici je ukázáno, že tzv. věty zvolací nepředstavují zvláštní typ vět podle postoje mluvčího k sdělované skutečnosti, nýbrž právě jen citově zabarvenou variantu vět oznamovacích, rozkazovacích aj. Jistým nedostatkem Trávníčkových výkladů o větách podle citovosti je to, že jako prostředky vyjadřující emocionální zabarvení výpovědi vidí jen aktualizace v rovině modální stavby věty (intonace, částice a citová zájmena, využití slovesných modů, kladu a záporu nebo celých modálních schémat). Spíná tak emocionalitu úzce především s modální stavbou věty a zcela pomíjí fakt, že citový postoj mluvčího ve výpovědi může být signalizován také aktualizacemi v rovině stavby gramatické nebo v rovině výstavby aktuálního větného členění.

Těsnější sepětí emocionální stránky výpovědi s rovinou její modální stavby je charakteristické také pro zpracování této problematiky v *Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy II*, Praha 1960, str. 66—82. Projevuje se to nejen tím, že úsek pojednávající o citovosti sdělení je zařazen do kapitoly o větách podle postoje mluvčího k sdělované skutečnosti, ale především v tom, že i zde se jako prostředky citovosti uvádějí kromě opakování a slovosledu především jevy náležející svou podstatou do roviny modální stavby výpovědi (aktualizace v intonaci, částice a změny v užití slovesných modů).

Samostatnou studii věnoval emocionální stránce výpovědi R. Mrázek.⁵³ Zamýšlí se nad tím, kam v syntaktickém popise zařadit výklady o vyjadřování citovosti ve výpovědi, a pokouší se stanovit typy citových vět v ruštině. I zde se především řeší vztah citovosti a modálnosti. Autor pokládá citovost za zvláštní, „od modálnosti kvalitativně odlišný moment v postoji mluvčího ke skutečnosti“, avšak jeho klasifikace citově zabarvených vět je podána jen na pozadí roviny modální stavby věty (citové věty oznamovací, tázací a žádací) a rovněž prostředky, které se uvádějí jako signály citového zabarvení výpovědi, jsou většinou jen prostředky z modální roviny. Nepřihlíží se stejnou měrou také k citově motivovaným aktualizacím v rovině výstavby gramatické a v rovině výstavby funkční perspektivy výpovědi. Proto také platí jen částečně Mrázekovo tvrzení o tom, že vlivem citovosti dochází k neutralizaci modální platnosti věty. Bývá tomu tak jen tehdy, když se citové zabarvení vyjadřuje aktualizacemi v rovině modální stavby věty (viz 3.3).

O vztahu mezi rovinou modální výstavby výpovědi a jejím citovým zabarvením viz také můj příspěvek,⁵⁴ v němž se pokouším naznačit, k jakým druhům citově motivovaných aktualizací může v této rovině výpovědi dojít.

V jiných pracích není vyjadřování emocionalit tak úzce spínáno s prostředky z roviny modální stavby věty. Uvádějí se také signály z rovin jiných, gramatické a významové.

Tak např. J. V. Bečka naznačuje, že citové zabarvení věty je možno vyjádřit také změnami v gramatické stavbě věty: „Výrazovými prostředky toho mohou být jednak vyšinití z vazby (anakoluty), věty nedokončené, nápadné opakování slov ve větě a jiné nepravidelnosti.“⁵⁵ Mimo to připomíná také subjektivní členění a důraz, což jsou zase prostředky z roviny výstavby aktuálního větného členění.

⁵³ R. Mrázek, *Emocionálnost sdělení*, Rusko-české studie, Jazyk a literatura II, Praha 1960, str. 161—172.

⁵⁴ M. Grepl, *Citová stránka výpovědi*, Slavica Pragensia IV, 1962, str. 307—312.

⁵⁵ Viz J. V. Bečka, *Zvuková a citová stránka věty*, Praha 1955, str. 75—107.

Bečka si ovšem ve svých poznámkách neklade jako cíl vyložit teoretickou podstatu vyjadřování emocionality v plném rozsahu, a proto je také jeho exemplifikace jen výběrová: omezuje se na prostředky nejnapadnější.

Prostředkům citovosti z mimomodální oblasti věnuje pozornost také V. Michálková.⁵⁶ Jednak si všímá citově podmíněné segmentace projevu, sklonu k jmennému a vůbec kondenzovanému vyjadřování v citově zabarvených promluvách, jednak se zamýšlí nad citovým využitím některých prostředků a postupů z oblasti aktuálního větného členění.

Nejzevrubnější studii o gramatických prostředcích citovosti představuje u nás stať J. Mistríka.⁵⁷ Autor v ní podává zatím nejúplnější výčet citově motivovaných aktualizací v oblasti syntaktické stavby věty, a to jak prostředků náležejících svou základní funkcí do roviny gramatické a modální, tak prostředků z roviny výstavby aktuálního větného členění. Práce se opírá o rozsáhlý původní materiál a přináší nejen jeden cenný postřeh. Jejím jistým nedostatkem je však to, že klade jednotlivé prostředky lineárně vedle sebe, nespojuje navzájem ty, které náleží do jedné výstavbové roviny výpovědi; tím se mu ztrácí poněkud ze zřetele fakt, že jsou to komponenty jistých schémat (forem, způsobů vyjádření) a ustupuje do pozadí jejich skutečná vázanost a podmíněnost. Místo ní autor vychází při klasifikaci gramatických prostředků citovosti z relací, které se nám zdají vyspekulované a ne vždy platné. Rozlišuje tři druhy prostředků: do první skupiny patří ty, „které sú schopné reprezentovať citovosť výpovede aj bez intonácie“, do druhé ty, „které samy o sebe, bez náležitej intonácie výpovede nie sú schopné vytvorit' expresívne syntaktické konštrukcie“, a třetí tvoří ty, „pri ktorých dominuje intonácia“.

Cenným příspěvkem pro řešení některých otázek spjatých s tématem naší práce je také článek J. Mistríka⁵⁸ o kontextové expresivnosti syntaktických konstrukcí. Autor tu sice věnuje pozornost nikoli přímo projevům emocionality, nýbrž expresivnosti v širokém slova smyslu, avšak některé z těch případů expresivních konstrukcí, které uvádí, jsou nebo mohou být přímo podmíněny také emocionálně.

Pokus o nástin celkové jazykové výstavby citové stránky výpovědi a poznámky o způsobu její analýzy jsem formuloval také sám v článku o vztazích mezi city a řečí.⁵⁹

Cenné poznámky k vyjadřování emocionality v rovině aktuálního větného členění přináší studie F. Miko.⁶⁰ Autor v ní věnuje pozornost zdůrazňování složek výpovědi a jejich prostředkům. Podnětná je tu zejména myšlenka o tom, že se důraz realizuje v rámci významového (aktuálního) členění, tj. na jeho pozadí, „ale má v tomto rámci svoju vlastnú tvárnosť, a teda i zmysel“. Chápe tedy Miko důraz (zdůrazňování) jako aktualizaci v rovině významové výstavby výpovědi, a to je pojetí, s nímž se ztotožňujeme.

Mnoho přímých i nepřímých, ale vždy teoreticky závažných podnětů pro objasnění podstaty vyjadřování citovosti v oblasti aktuálního větného členění

⁵⁶ V. Michálková, *K citovosti v nářečí*, Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, str. 357—365.

⁵⁷ J. Mistrík, *O gramatických prostriedkoch expresivnosti*, SR 27, 1962, str. 144—158.

⁵⁸ J. Mistrík, *Expresivnosť syntaktických konštrukcií v kontexte*, Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava 1965, str. 85—109.

⁵⁹ M. Grepl, *Emoce a řeč*, Sborník prací FF BU, B9, 1962, str. 43—54.

⁶⁰ F. Miko, *K emfaticko-emocionálnej stránke vety v spisovnej slovenčine*, Jazykovedný časopis IX, 1958, str. 3—22.

obsahují práce F. Daneše o větné intonaci.⁶¹ Patří sem zejména jeho výklady o některých prostředcích zdůrazňování částí výpovědi v rámci jádrové nebo východiskové složky, jako jsou příznakové typy melodie, dezautomatizace polohy intonačního centra větného nebo úsekového a slovosledná inverze. Mimo to má Danešův popis fonologického systému kadencí v češtině mimořádný význam pro exaktní vystižení toho, v čem záleží citově motivované obměny a záměny v oblasti intonace.

2.16 K našim obecným výkladům o indikátorech emocionálního zabarvení výpovědi z plánu gramatického je třeba připojit ještě jednu poznámku.

Ne každá aktualizace v rovině gramatické, modální nebo významové výstavby výpovědi signalizuje citovost, tj. je emocionálně motivovaná. K mnoha stejným nebo podobným aktualizacím, „zvláštnostem“ ve stavbě věty může dojít i nemotivovaně, a to v mluveném projevu vlivem nejasné výpovědní perspektivy u mluvčího⁶² nebo vůbec vlivem autorovy neumělosti. Správné je proto formulovat věc obráceně: každé citové zabarvení výpovědi se nějak odráží v gramatické, modální nebo významové rovině výpovědi, je signalizováno aktualizacemi v jejich normální, obvyklé výstavbě. Je tu tedy obdobná situace jako při vyjadřování expresivity slovní. Také zde nebývají zvláštnosti v hláskovém skladu slova, užití slova v přeneseném významu nebo mimo sféru jeho stylistické příslušnosti vždycky signálem citového zabarvení. Avšak je-li citový element součástí lexikálního významu pojmenování, pak je vždycky některým z těchto indikátorů signalizován.

2.17 Závěrem je třeba zdůraznit, že do celkové jazykové výstavby citové stránky výpovědi se začleňují i citově zabarvené (expresivní) jednotky lexikální. Emocionalita výpovědi je tedy dána jednak aktualizacemi v široce pojímané syntaktické stavbě věty, jednak užitím expresivních pojmenování. O způsobu začlenění slov s citovým zabarvením do celkové výstavby výpovědi viz 3.4.

⁶¹ Viz zvláště jeho knihu *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957.

⁶² O tom viz Sv. Prokešová, *Jak se odráží improvizovanost v jazykové výstavbě mluvených projevů*, Otázky slovenské syntaxe, Praha 1962, str. 348—352.